

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

ФИЛОЛОГ

ЧАСОПИС ЗА ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРУ

PHILOLOGIST

JOURNAL OF LANGUAGE, LITERARY AND CULTURAL STUDIES

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

VII/2013

ИСТОРИЈА И МЕТОД ИМАГОЛОГИЈЕ

Склоност придавању својстава или чак карактера друштвима, расама или народима веома је стара и свеприсутна. Чини се да је додир човјека с другим културама по природи етноцентричан, утолико што своди на Другост и проглашава чудаштвом, аномалијом и необичношћу све што одудара од уобичајених домаћих образаца. Такво етноцентрично опажање разлика међу културама често је формирало схватање да народе, као и појединце, одређују особености и „карактери“, иако је овај појам по себи историјски сложенији него што изгледа.

Незванично, ненаучно вјеровање у специфичност националних карактера чинило је неупитни спознајни миље културолошке критике и мишљења до касног XVIII вијека. Током XIX вијека постало је дијелом компаратистичко-историјске парадигме која је доминирала хуманистичким наукама. У XX вијеку је најприје дошло до пренаглашеног некритичког компаратистичког занимања за опажање и описивање текстуалних потврда карактеризације народа, након чега слиједи све изразитији отклон од националног есенцијализма и националног детерминизма. Ово ће довести до деконструкцијске и критичке анализе реторике националне карактеризације, односно до зачетака имагологије као засебне дисциплине, која је и предмет ове књиге. У наставку текста биће приказан њен историјски развој, а потом изнијета нека размишљања о теоријској и методолошкој апаратури на располагању данашњим имаголозима.

Историја

Имагологија има своју „археологију“ и своју „праисторију“. Археологија нас води до културолошке критике у вријеме ранонововјековне Европе, с којом, у духу Јулија Цезара од Скале (Julius Caesar Scaliger, 1484–1558), почиње разврставање европских културних и друштвених модела у националне категорије, чиме је озваничена старија, неформална традиција придавања есенцијалистичких својстава појединачним националним или етничким скупинама. Потреба за класификовањем и повезивањем културолошких разлика с етничким стереотипима довешће до систематизације ранонововјековне етнографије и антропологије какву налазимо, на примјер, у аустријској *Völkertafel*, или „Таблице народа“ (Stanzel et al. 1999). Национално-карактеролошка систематизација етничких стереотипа и ненаучног знања о „понашању и обичајима“ превладаваће у интелектуалном штиву и у доба просвјетитељства: треба само погледати у којој мјери су бременити национално-психолошким одређењима Монтескјеов (*Montesquieu*) *Esprit des lois*, Хјумов (David Hume) есеј „О природи народа“, Волтеров (*Voltaire*) *Essai sur les mœurs*, па чак и Викоова (*Giambattista Vico*) *Scienza nuova* (Науман 1971). Међутим, захваљујући промишљањима Викоа, те можда више Јохана Готфрида Хердера (*Johann Gottfried Herder*), култура и разлике међу културама све више се схватају као антрополошке категорије а не етнографски феномени: као образци понашања којима су народи обликовали властите а међусобно различите одговоре на разнолике услове живљења

и колективна искуства, што је заузврат дефинисало идентитет сваког народа понаособ.

Антипросвјетитељски културолошки релативизам у духу Хердера формирао је тако етничку таксономију која народ и културу сматра природним и основним, међусобно зависним јединицама човјечанства, чиме ће стасати упоредни метод у хуманистици. Његов утицај видљив је у антропологији, на примјер у Хумболтовој (Alexander von Humboldt) *vergleichende Athropologie* (чиме је замијењен стари модел, гдје се у духу универзализма, без подјела, сматрало да је „прави предмет проучавања човјечанства сам човјек“), као и у језику, гдје лингвистичке разлике постају предметом занимања браће Хумболт, Шлегел (Schlegel) и Грим (Grimm), који вјерују да језик треба сматрати самим дахом душе народа који га говори, његовим карактеристичним идентитетом и особитошћу. С филолошким радом Јакова Грима (Jacob Grimm) почиње екстраполација одређења идентитета по етнолингвистичкој линији у историју књижевности, која се сматра сведочанством колективне маште народа исказане његовим језиком као оруђем. Већ се Јаков Грим у својим филолошким радовима служи ставовима о националном менталитету и идентитету у разматрању проблема *Stoffgeschichte* [материјалне историје, прим. прев.] универзалних тема (на примјер, басне о лисици) присутних код многих народа и на различитим језичким подручјима.

Ово нас води од археологије ка праисторији имагологије. Филолошки одсјец на новим универзитетима XIX вијека по узору на Хумболтов универзитет у Берлину спајају изучавање лингвистике и књижевности (*Sprach- und Literaturwissenschaft*); на сличан начин је стасање упоредне лингвистике изнедрило идеју упоредне књижевности. Овако схваћена, филологија је остала

наука о стваралаштву и пјесништву као одговору народа на историјске околности које га окружују а који одражава карактер тог народа; дакле, онако како ју је Ђанбатиста Вико први дефинисао у својој *Scienza nuova* 1725. године. Таквом схватању је придонијела и филозофија Фихтеа (Fichte) и Хегела (Hegel), који су сматрали да је посебност једног народа више од пуког „карактера“ (тј. изразите јединствености понашања и обичаја), те да је одређена трансцендентним, духовним начелом, онтолошки аутономним *Volksgeist* [духом народа, прим. прев.]. Према овом новом схватању, однос националног карактера и друштва доживљава се као однос душе и тела, и оно ће чинити темељ саме таксономије и разлучења између различитих књижевности, које „националне филологије“ изучавају засебно али и у међуодносу, што се „упоредно“ пресликава на националне филологије као такве. Култура је несумњиво национална култура, која се априори сматра независном од других култура и издваја карактеристичном индивидуалношћу која је у основи сваког појединачног народа.

Према овој парадигми, различити стереотипи и претпоставке о националним особеностима никада не чине предмет истраживања, већ су увијек дио интерпретативног апарата, прије су објашњења него *explicanda*. Књижевна критика средине вијека, надахнута успјесима упоредне лингвистике, објашњава књижевне традиције помоћу етничких темперамената, који се представљају као „примљено знање“, општеприхваћени и неупитни, што ће рећи: помоћу важећих стереотипа и представа. Тих деценија цвјета књижевна историографија (Wellek 1941; Spiering 1999), која пружа обиље илустрација за овакву тврдњу: књижевност се превасходно сматра изразом једног народа формираним његовим властитим језиком; стога су народност и језик природне и са-

мосвојне таксономске одреднице књижевности (као два равноправна и међусобно измјењива критеријума), а историјски значај књижевности огледа се у начину на који исказује и документује идентитет једног народа и његове моралне и естетске погледе на свијет. Историја књижевности је стога вид проучавања стварног карактера једног народа исказаног кроз његову културну историју. Не треба ни рећи да су појмови који се тичу суштине или менталитета народа у потпуности одређени увријезаним и општеприхваћеним стереотипима и етничким представама.

Овај модел доживио је врхунац у позитивистичком детерминизму који је изложио Иполит Тен (Hippolyte Taine) у теоријском уводу своје *Historie de la littérature anglaise* 1863. године. Тен даје поставке своје чувене културне геометрије, према којој се дати културни артефакт (конкретно, књижевни текст) може лоцирати, окарактерисати и разумјети помоћу три параметра: *race*, *milieu* и *moment*. Сваки од ова три параметра карактеришу неупитне претпоставке. *Moment* није просто датум или слијед збивања, већ више клима у смислу хегелијанског *Zeitgeist* [духа епохе, прим. прев.]: текстови одишу „духом епохе“, поднебљем или менталитетом који се сматра (из нејасних разлога) карактеристичним за неки период, који стога текст фиксира и истовремено прожима одређеним, историјски конкретним погледом на свијет. Теново објашњење појма *milieu* је на сличан начин детерминистичко, као физичко, географско окружење, присутно у свим текстовима. Средина првенствено дјелује у климатском смислу (отуд „хладна“, „умјерена“ и „топла“ књижевност), чиме се призива читав низ стереотипа својствених дуговјечној климатолошкој теорији разлика између култура и темперамената (Zacharasiewicz 1977). На крају, појам *race* говори сам за себе: Тен без

икаквог двоумљења сматра да су књижевна својства текста одређена и физичком припадношћу аутора одређеном етницитету, при чему природа тог одређења очигледно почива на претпоставци да физичка припадност некој етничкој групи подразумеје одређене моралне и културне специфичности.

Тенова екстремна формулација етничког детерминизма природно је изискивала корекције. Ернест Ренан, у својим раним годинама присталица позитивистичко-детерминистичке школе, напустиће овај модел виђења културе и разлика међу културама, првенствено зато што је послужио као оправдање након 1871. године за анексију Алзас-Лорене од стране Њемачке. Чувено је његово мишљење, изнесено у предавању *Qu'est-ce qu'une nation* 1882. године, да националност није непромјенљива категорија унутар које се одвијају људске активности, већ прије скуп појединачних избора човјека. Овакво волунтаристичко виђење народности преиначило ју је од предмета антрополошке анализе у предмет историјске анализе. Као резултат, генерација књижевних критичара и проучавалаца књижевности уопште након Тена почиње да се бави питањем културне и националне разноликости у европским књижевностима, уз мање инсистирања на етничком детерминизму – барем ван Њемачке, гдје етнички детерминизам наставља да превладава у тријумфалној клими Вилхелмовог царства. Мимо тога, напуштање етничког шовинизма и етничког детерминизма означава почетак уредне књижевности у правом смислу ријечи, чије су претече чинили Емил Енекен (Emile Hennequin), Жозеф Текст (Joseph Texte) (први шеф катедре за компаратистику на неком универзитету), Швајцарац Луј-Пол Бец (Louis-Paul Betz) и Алзашанин Фернанд Балденшпергер (Fernand Baldensperger). Године 1913. Балденшпергер се овако изразио о

овом новом схватању: „Une littérature exprime une nation, non parce-que celle-ci l'a produite, mais parce-que celle-ci l'a adoptée et l'a admirée“ (цитирано према: Fischer 1981: 53).

Појам народности и националног карактера поставља се у историјску перспективу (као нешто што је исход историјски промјенљивих избора и околности и што не потиче од трансцендентне, трансисторијске категорије или одредбеног начела), али му се ипак и даље приписује онтолошки аутономно постојање, као нечему „стварном“ што претходи властитој материјализацији и постоји независно од ње. Ово је видљиво у радовима прве генерације, које бисмо могли назвати „праимаголошким“, а којима се картирају представе конкретних народа у књижевности. Такве студије постају популарне у првој половини XX века, не само у Француској већ и у Њемачкој, Сједињеним Државама и другим земљама. Баве се темама као што су „Французи код Шекспира“ или „Њемци у руској књижевности“. Често се приступа са аспекта *Stoffgeschichte*, јер се пописују и проналазе конкретне књижевне преокупације из текста у текст, из генерације у генерацију. *Stoffgeschichte* се користи за истраживање најразличитијих преокупација или тема (растанак љубавника у зору, инцест, племенити дивљак, освета, кицош, лисица), а могућа тема је и одређени национални тип. У најгорем случају, *Stoffgeschichte* је поступак простог библиографског пописивања тема, док у најбољем прати промјене књижевне моде, поетике, књижевних ставова и културних вриједности, крећући се трасом лонгитудиналног развоја неке теме кроз вијекове, биљежећи све њене константе и промјенљиве (Bellef 1986; Naupert 2004). Међутим, бављење народношћу као књижевном темом тих деценија подразумијева обично двије ствари: националност „истински“ постоји и ту је да би

је писци приказали, било вјерно или невјерно, у складу са својим потребама и умијећем, а саме такве представе су прије нуспроизвод или одраз, неголи темељни услов, кретања и контаката књижевности на међународном плану.

Ови старији радови су различите вриједности за данашњег читаоца. У великом броју случајева, њихов скривени или отворени етнички есенцијализам може узнемирити до неприхватљивости. У ову групу је засигурно могуће сврстати многе њемачке студије из тридесетих година прошлог вијека. С друге стране, производ су темељног и исцрпног истраживања извора и још увијек могу бити од библиографске користи, као пречица до примарних књижевних извора, без обзира на своја тумачења и идеолошке претпоставке. Још је битније да су такве студије често служиле да укажу на изразиту варијабилност националних стереотипа. Класично дјело *La leyenda negra* Хулијана Худеријаса (Julián Juderías) из 1913. године потврђује ову тезу. Инспирирано је патриотским огорчењем због нечега што је аутор сматрао злонамјерно лажном представом властитог народа у дјелима страних писаца, а као такво многоструко крши стандарде савременог научног приступа: мотивисано је приврженошћу нацији; у основи чина као таквог лежи есенцијалистичка претпоставка да постоје „погрешни“ па тако и „исправни“ начини представљања народа; слијепо се прихвата подјела на Шпанију и Друге, уз анахронистичку склоност да се она види као историјска константа, у околностима које су владале 1913. године. Међутим, појавивши се у вријеме романтичних представа о Шпанији (Меримеова (Prosper Mérimée) и Бизеова (Georges Bizet) *Кармен*), Худеријасова студија је изванредно указала на чињеницу да је током претходних вијекова ова земља уживала сасвим друкчију репутацију, скренувши тако пажњу читалаца и научника на из-

разитунепостојанствањске перцепције и представа о „националним карактерима“. Подједнако је изненађивало да су тобоже „флегматични“ и суздржани Енглези у XVIII вијеку били познати као нација „колерика“ склона самоубиству, док је вјероватно најчувенија представа о Њемцима, која се кретала од романтичне (нација пјесника и филозофа) до представе о технократској, бруталној нацији тирана и окрутности.

Имагологија као критичко проучавање карактеризације народа могла се формирати као дисциплина тек након одбацивања вјеровања у „стварност“ националних карактера као модела објашњавања. Проучаваоци књижевности су коначно достигли овај ниво у годинама након Другог свјетског рата. Суочавање с наведеном перцепцијом „Њемачке“ и њеним историјским промјенама расположења, посебно након Трећег рајха и Другог свјетског рата као њене најниже тачке, довело је до антиесенцијалистичког, конструктивистичког приступа националним представама и националним идентитетима. Док је дјело *Les écrivains français et le mirage allemand (1800–1940)* Жан-Мари Кареа (Jean-Marie Carré) из 1947. још увијек задојено националним предрасудама о Њемцима (што се може разумјети), такве студије су створиле простор за имагологију која ће својим методом, ако не и предметом, бити постнационална, транснационална. Кареов ученик Гијар (Marius-François Guyard) у свом есеју *L'étranger tel qu'on le voit (1951)* предлаже ову тему као готово камен темељац упоредне књижевности: не изучавање народности као такве већ народности „како се види“, као књижевног тропа. У свом програму Гијар одваја анализу представа од (политички спорног и методолошки искривљеног) ослањања на *representandum* [означено, прим. прев.]. Народност би било могуће проучавати као конвенцију, заблуду, конструкт, као нешто што је резултат

њене материјализације као *representamen* [означитељ или знак, прим. прев.], који настаје чином формулисања – дакле, нешто што се може анализирати у својој субјективности, промјенљивости и контрадикторности.

Педесете године XX вијека, вријеме најаве Гијаровог програма као *domaine d'avenir* упоредне књижевности, биле су повољне за овакву врсту приступа, барем у Западној Европи. Њемачка наука прошла је кроз пакао етнички острашћене псеудонауке, а посебно су њемачки научници (укључујући и оне који су напустили земљу) осјећали пријеку потребу да се баве двоструким проблемом расистичке мисли и окаљаног образа своје земље. У филозофији су припадници Франкфуртске школе и Карл Попер (Karl Popper) у свом дјелу *Отворено друштво и његови непријатељи* покренули питање потребе научника да разобличи етничке митове. У друштвеним наукама у Француској осјетила су се прва структуралистичка комешања у духу Леви Штрауса (Claude Lévi-Strauss), што значи да се култура сада схватала по моделу бриколажа, комуникацијске густине и диференцијације пракси, а не као пакет аранжман с јасно разграниченим народима. Сходно томе, социјални психолози почињу да се баве старом темом „националне психологије“, на начин који је више конструктивистички него есенцијалистички, схватајући „националне идентитете“ као интернализоване колективне представе о себи које се материјализују у структурном контексту опозиције Јаства и Другости (Brossaud 1968; Hollander 1948; Duijker и Frijda 1960). У политици се пак цијела Западна Европа спремала за транснационални пројекат европског уједињења.

Међутим, колико год да су прилике обећавале, ова иницијатива усмјерена ка постнационалној имагологији завршиће крахом, узрокованим првенствено методолошким расцјепом у односу на

америчку науку. Сем што су англоамеричке студије књижевности у то вријеме више усмјерене ка критици, естетичкој анализи појединачних текстова, него ка њиховој историјској и идеолошкој контекстуализацији, друштвене науке у Америци такође остају посвећеније изучавању етницитета као таквог. Ова традиција се може пратити код групе антрополога од Франца Боаса (Franz Boas) до Рут Бенедикт (Ruth Benedict) и Џефрија Горера (Geoffrey Gorer). У вријеме Другог свјетског рата и касније, током Хладног рата, често су анализирани међународни односи уз активно, плаћено ангажовање антрополога, у вези с националним карактерима учесника (Hertz 1944; Klineberg 1951; Buchanan и Cantril 1953). Расни сукоби доминирали су унутрашњом политиком САД (Sollors 1996), док су у процесима деколонизације широм свијета, који су се тицали Сједињених Држава као планетарне силе и некадашње колоније, често бркани и сами концепти државе и народа. У таквим околностима водећи проучавалац књижевности Рене Велек (Réne Wellek 1953) могао је да изнесе чувену опаску да је имагологија вид „књижевне социологије“, ближи занимању етничких антрополога него проучавалаца књижевности (чија се основна дјелатност, по Велеку, тиче разраде одређене „теорије књижевности“, типологије онога што књижевне текстове чини посебним (Wellek и Wagten 1949)).

Велекова подјела на „унутрашњу“ анализу текста и „вањску“ контекстуализацију у великој мјери је паралисала упоредну књижевност широм свијета. Током шездесетих и седамдесетих година XX вијека компаратисти генерално престају да се баве имаголошким питањима. Главни изузетак је Хуго Дисеринк (Hugo Dyserinck), који тврди да националне представе и стереотипи никако не морају бити нешто вањско у односу на унутрашње ткање текста, већ да

прожимају саму његову супстанцу (Dyserinck 1966, 1982). У свом Ахенском програму Дисеринк иде даље, заступајући концепт упоредне књижевности који поставља питање вишенародности књижевности, али не у смислу објективне националне таксономије, већ у смислу непостојаности националних субјективитета (идеја, представа, стереотипа) који пресијецају културни пејзаж Европе (и свијета) и који су узрок великог дијела моралних трвења која су предмет књижевних текстова (Dyserinck 1991). Крајња консеквенца оваквог схватања је да представе карактера и идентитета нису менталне репрезентације *народа о народима*, већ материјализовани дискурзивни конструкти који круже друштвима творећи обрасце националне идентификације. У међувремену, на Новој Сорбони Данијел-Анри Паже (Daniel-Henri Pageaux) наставља са занимањем за *imagologie* у Француској, која много дугује антропологији у традицији Леви Штрауса, као *imaginaire* перципиране карактеролошке (и национално-карактеролошке) разноликости (Pageaux 1981, 1983, 1988, 1989).

Од средине седамдесетих година на ширем подручју књижевних студија неки научници који раде у оквирима појединачних филологија (посебно њемачки и аустријски англисти: Stanzel 1974; Voerner 1975; Diller et al. 1986; Blaicher 1987) прихватају се ових тема и теорија, које је сама упоредна књижевност, нашавши се у кризи, оставила по страни. У међувремену, ван поља књижевности и у ширем контексту хуманистике, међу историчарима почиње да узима маха идеја да су национални идентитети конструкти и да је задатак историчара анализа процеса њиховог конструисања и природе конструисаности (Giesen 1991; Berding 1996). Тренд схватања историјске свијести као конструкта радије него објективног стања покрећу дјела попут Хобзбомовог и Рејнџеровог *Измишљања традиције* (Eric

Hobsbawm и Terence Ranger, 1983) и *Les lieux de mémoire* Пјера Норе (Pierre Nora, 1984–92). Од посебног значаја је рађање постструктуралистичке мисли (посебно Мишела Фукоа (Michel Foucault)) (Kristeva 1988). Генерација антрополога након Стокинга (George W. Stocking, 1987) и Вулфа (Eric Wolf, 1982) почиње обиман подухват који још увијек траје, критичку анализу етноцентричних претпоставки на којима је њихова властита дисциплина тако дуго почивала. Постколонијални теоретичари након Франца Фанона (Frantz Fanon, *Peau noire, masques blancs*, 1952) и Едварда Саида (Edward Said, *Оријентализам*, 1978) почињу да се баве проблемом наметања вриједносних представа и стереотипа као саставним елементом неравнотеже моћи између колонизатора и колонизованих. Присталице феминизма и женских студија покрећу питање односа између пола и рода и почињу да се баве родом као културолошким конструктом. Напосљетку, Ернест Гелнер (Ernest Gellner) у својој веома утицајној студији *Нације и национализам* (1983) износи као темељни спорни став да је национализам створио народе а не обратно – да су идеолози XIX вијека ретроактивно конструисали осјећај првобитног националног идентитета, као неку врсту синдрома лажног колективног памћења. Расправе око Гелнерове књиге и њен утицај снажна су потврда непосредног значаја свих ових различитих приступа схватању природе идентитета као конструкта за проучавање националних идентитета и национализма.

Дакле, пред крај XX вијека имамо парадоксалну ситуацију да се упоредна књижевност готово у потпуности одриче дуге традиције имагологије (нашавши се у кризи као дисциплина у цјелини, опкољена са свих страна новим и старим сестринским наукама), а да њена сазнања и предмете интересовања изнова откривају сродне дисциплине. Свуда

се разматра тема националних стереотипа и конструкције идентитета, али се то често чини изоловано, из угла појединачне дисциплине, уз теоретисање и примјену контрадикторне терминологије *ad hoc*.

У посљедњих двадесет година дошло је до суштинског престројавања у редовима науке о књижевности. Старе филологије су углавном доживјеле потпуно одвајање лингвистике од књижевности, уз распад негдашње замисли да ће историјско-упоредно проучавање књижевности поткријепити опште књижевне теорије. „Теорија“ је данас углавном самодовољна дјелатност, која се мање ослања на екстраполације на основу компаратистичке употребе књижевно-историјских података, а више на примјенљивост савремене филозофије културе у сврху тумачења текста. Историјско проучавање књижевности приближило се друштвеним или историјским наукама, у којима је такође дошло до „културног заокрета“ и које показују све више занимања за књижевне изворе (и културне изворе уопште, нпр. сликовне). На многим пољима постоји примјетан интерес за националну разноликост и представе или стереотипе о националним идентитетима, при чему су у успону феминистички и постколонијални приступ.

У међувремену, збивања у друштву и политици вратила су „идентитет“ као аутономну силу на друштвену, политичку и културну сцену. Пад комунизма и уједињавање Европе, свако на свој начин, допринијели су оживљавању национализма. Захваљујући мобилности, глобализацији и све израженијој вишекултуралности модерних западних друштава опет се придаје значај етничитету, па чак и религији. Подизање свијести многих група (претходно маргинализованих), попут жена и етничких мањина, довело је до успона „политике идентитета“. Оживљавање, заштита или њего-

вање властите културе, традиције или „идентитета“ у културном пејзажу који је све разноврснији и стално се преспаја значе ново опредмећење наведених категорија ради разумијевања људских дјелатности. Појам идентитета у посљедњих тридесет година се све више схвата у имплицитно конструктивистичком смислу, умјесто на пређашњи, трансцендентно-есенцијалистички начин, али је његово разумијевање такође изнова детерминистичко, као и оно појма културе. Концепти попут културе, националности и идентитета се сада опет користе као објашњења прије него описи или *explicanda* (Leerssen 2006).

Овај тренд није присутан само у политици и новинарству већ и у новој дисциплини студија међукултурног менаџмента, које се углавном (Hofstede 1980; Peabody 1985) служе класичним етноантрополошким категоријама Рут Бенедикт и Џефрија Горера, чиме исте враћају у живот.

Овај историјски преглед је свакако изразито шематски. Најприје, раздобља о којима се овдје говори преклапају се временски и просторно. Нису се непосредно или у потпуности смјењивала, а прелаз међу њима више је поступан. Заиста се прије ради о кумулативним него сукцесивним раздобљима, која формирају слојеве нових приступа прекривајући старе али их не смјењујући у потпуности. Гримов и Тенов етнички есенцијализам остаје примјетан у вријеме када други научници почињу да се баве национализмом као историјским феноменом, а присутан је нарочито у радовима *völkisch* [народске, прим. прев.] оријентације насталим у периоду између 1900. и 1945. године. Чак ни конструктивистичким анализама није успјело да у потпуности избришу вјеровање у стварне, објективне националне карактере. Оживљавање национализма у посљедњој деценији XX вијека (како у политици, тако и у науци) не значи поновно

рађање нечега што је нестало, колико нови успон нечега што се претходних деценија сматрало старомодним.

Слично томе, традиција упоредне имагологије је можда запостављана, али никада и потпуно одбачена. То потврђује ова књига: Дисеринков Ахенски програм (Dyserinck 2002) и даље живи кроз европске студије које се његују на Универзитету у Амстердаму, гдје се уређује циклус *Studia imagologica*. Такође, у Бергаму је на неколико конференција наглашен трајни значај ове специјалистичке гране (Beller 1997), док у Француској постколонијални приступ *littérature comparée* наставља традицију имагологије (Mouga 1997). У Њемачкој и Аустрији имамо рад англиста као што су Штанцел (F. K. Stanzel 1974, 1997, 1999) и Цахаразивиц (Waldemar Zacharasiewicz 1977, 1999), да не набрајамо даље. Успон национализма на Балкану такође је подстакао младе научнике у Бугарској и бившој Југославији на критичко изучавање дискурса националности и националних стереотипа. Проучаваоци књижевности који се баве имагологијом данас имају макар интердисциплинарни контекст општег широкоприсутног занимања за свој предмет. Какав може бити њихов допринос у условима данашње науке?

Метод

Прво, имагологија, која се превасходно бави књижевним представама, непрестано доказује да су управо проза и поезија простор унутар којег најдјелотворније настају, његују се и шире национални стереотипи. Европски књижевни фонд постоји већ дуго и веома је богат, те је погодан за плодносна истраживања (и истовремено поређење са историјом друштвених збивања и доношења политичких одлука) *long-durée* тема, као што су поријекло и ширење ставова и менталитета.

Сем тога, постојећи текстуални записи су дуготрајна, непрекидна и опсежна потврда да представе *дјелују*, да постају дјелотворне на пољу културе и општења, првенствено због своје интертекстуалне тропичности. Оне су тропи, општа мјеста, а постају познате захваљујући понављању и међусобној сличности, што у сваком случају значи да, кад год наиђемо на примјер карактеризације неког народа, она се *не* односи примарно на емпиријску стварност већ на међутекст, резонатор других, сродних примјера текстова. Другим ријечима, књижевни записи недвосмислено показују да су национални карактери производ банализовања и гласина а не емпиријског опажања или исказивања објективних чињеница.

Треће, у зависности од тога у којој мјери су дио књижевног канона, књижевни извори могу дуго бити присутни и актуелни. Можда се схватања која се тичу карактера Немаца налазе у школским уџбеницима, публицистици, културној критици и званичним државним извјештајима, али романи попут *Der Untertan* Хајнриха Мана (Heinrich Mann, 1918), или чак *Три човјека на путовању* Џерома К. Џерома (Jerome K. Jerome, 1900) надживљавају такве и њима сличне ефемерне изворе. Из сличног разлога канонски текст попут Шекспировог (William Shakespeare) *Млетачког трговца*, с ликом Шајлока, не само да свједочи о ставовима према Јеврејима у вријеме свог настанка већ је и занимљив документ чија дуга историја читалачког пријема биљежи како су се ти ставови мијењали кроз потоње вијекове.

Четврто, има разлога за претпоставку, барем у смислу радне хипотезе, да је књижевност као жанр привилегована (као и новији поетички или фикцијско-наративни медији, попут филма или стрипа) по питању ширења стереотипа, јер често дјелује захваљујући претпоставци о „одгоди невјерице“ и извје-

сној вјери публике (макар естетској) у њену вриједност.

Такви фактори и даље чине *raison d'être* имагологије као специјалистичке гране науке о књижевности. Истовремено, она може да настави са својим радом на методолошким претпоставкама које разрађује посљедњих деценија. Ево како гласе неке од њих:

1. Темељни аспект студија о претпоставкама је теорија културних или националних стереотипа, не теорија културних или националних идентитета. Предмет имагологије су *representamen*, репрезентације као текстуалне стратегије и као дискурс. Такав дискурс имплицитно износи тврдњу о референцијалности *vis-à-vis* емпиријске стварности, при чему нам говори да народ А карактерише скуп својстава Б, али потврда или оспоравање тачности такве тврдње о референцијалности није задатак имаголога. Имаголог се креће у простору текста и међутекста.

2. Уз дужно поштовање Велеку, имагологија није тек вид социологије, а њен циљ више се тиче разумијевања дискурса репрезентације него друштва. Очигледно су атрибути који важе за неку нацију текстуални тропи а не социолошки или антрополошки подаци. Међутим, мање је очигледна још једна истина, да је културни контекст у којем се ове представе обликују и из којег потичу у ствари дискурзивна пракса, те да не почива на неком колективном а још мање „националном“ јавном мњењу. У којој мјери неки текст приказује више општих модела прије је питање интертекстуалности него социологије. Поимање књижевне традиције (која свакако никад није монолитна) као нечега што је створио „народ“ коме та традиција припада значило би пуштање есенцијализма на мала врата.

3. Наши извори су субјективни, а њихова субјективност се не смије занемарити, умањити или пречистити при-

ликом анализе, већ се мора узети у обзир. Представљена народност (*посматрано*) видљива је у перспективном контексту текста или дискурса којим се представља (*посматрач*). Због тога ће имагологе посебно занимати динамика односа између представа којима се дефинише Други (*хетеропредставе*) и оних којима се гради властита, локална идентитет (*представе о себи или аутопредставе*). И *посматрано* и *посматрач* се често дефинишу националним терминима, али ће у оба случаја научник пазити да у таквом именовану не види непосредан одраз емпиријских колективитета стварног свијета. Код проучавања представа о Шпанији у француској књижевности, „француско“ као колективитет није ништа мање сложено или проблематично од категорије „Шпаније“. Приликом проучавања њемачких представа о себи у дјелима Томаса Мана увијек се мора поставити питање да ли Ман, зависно од случаја, пише као Њемац или, можда, у својству (па чак истовремено) аристократског буржуја, европског интелектуалца или грађанина Либекa. Представе не одражавају идентитете, али чине могућа поистовјећивања.

4. Имагологија се бави одређеном групом карактеризација и атрибута, онима који су ван домена провјерљивих извјештаја или чињеничних исказа. Они се овдје називају *имагинарним*. Исказ „Француска је република“ сам по себи није *имагинаран*, док исказ „Французи су истинољубиви индивидуалисти“ то јесте. Граница између имагинарног дискурса и провјерљивих извјештајних исказа није увијек очигледна, тако да се од научника понекад тражи изузетна проицијивост у тумачењу. Генерално, имагинарни дискурс (а) издваја један народ од остатка човјечанства као друкчији или „типичан“ по нечему, и (б) артикулише или сугерише моралну, колективно-психолошку мотивацију за

дата друштвена или национална обилежја. Имагинарни дискурс се конкретно тиче карактеролошког разјашњења разлика међу културама (Leerssen 1992, 1997a, 2000).

5. Први задатак тиче се утврђивања да је интертекст дате представе о неком народу троп. Каква је традиција тог тропа? Ради ли се о традицији позитивног или негативног вредновања, и у каквом су она временском међуодносу? У којој мјери случај о којем се ради одражава или потврђује такву историју схватања, варира је, поништава, исмијава или занемарује, било пасивно или активно?

6. Такође је неопходна контекстуализација тропа у тексту у којем се појављује. О каквом тексту је ријеч? Јесу ли на дјелу приповједне, описне, хумористичке, пропагандне жанровске одлике? Фикционалне, наративне, пјесничке? Каква је позиција, значај и функција националног тропа у склопу тих параметара? Шта је допустиво код пјесничког (приповједног, иронијског) коришћења дате националне карактеризације? У том смислу, имагологија и даље има најчвршће утемељење у науци о књижевности. Потребно је познавање пјесничких конвенција, техника приповиједања и промјенљивости књижевних конвенција за уравнотежену и правичну оцјену употребе дате представе у тексту, која неће бити тек библиометријска. Овдје ће бити потребно тумачење текста, једно од најстаријих умијећа проучаваоца књижевности, колико и одговарајуће познавање теорије и метода књижевних наука. Сасвим је сигурно да су се у XX вијеку националне карактеристике формулисале у далеко комплекснијем и проблематичнијем (често иронијском) смислу него раније (на примјер, „енглеско“ код Филипа Ларкина, „њемачко“ код Томаса Мана).

7. Такође, потребна је историјска контекстуализација. Књижевни текстови се не могу тумачити у ванвременској,

естетској земљи недођији. Морају се узети у обзир историјски фактори приликом процјењивања Италије као мјеста радње у романима Ен Ратклиф (Ann Radcliffe) и Џорџ Елиот (George Eliot). Представа Енглеза о себи на различите је начине одређена класно-политичким и регионалним разликама код Евелин Во (Evelyn Waugh) и Џона Озборна (John Osborne), као и аутопредставе Италијана код Ђузепеа Томазија ди Лампедузе (Giuseppe Tomasi di Lampedusa) и Пјера Паола Пазолинија (Pier Paolo Pasolini).

8. У посљедње вријеме се такође инсистира на прагматичко-функционалистичком аспекту. Каквој је публици текст намијењен? На који начин су реторика текста и употреба националних тропа прилагођени тој и таквој публици? Има ли свједочанстава о пријему текста код публике и његовом утицају на њу?

9. Сви ови методолошки услови отварају додатне аспекте. У дугој историји постојања националних клишеа могу се наћи и извјесне константе и промјенљиве, а понекад и осциловање између апсолутног поштовања и ниподаштавања. Ово се може посматрати као двије стране исте медаље: Њемачку пјесника-филозофа и Њемачку тиранских аутократа у сваком случају карактерише склоност ка систематичној апстракцији (на супрот хуманистичкој прагматичности); Ирска безумног насиља и Ирска поетске осјећајности подједнако су супротне појму разумског реализма. (Leerssen 2000 именује „имагемама“ такве дубинске структуре којима се у однос поларитета стављају супротни атрибути.) Од користи може бити и одређење представа о некој земљи наспрам њених различитих сусједа (на примјер, представе о Њемачкој код Холанђана, Данаца и Пољака; уп. Süßmuth 1993, 1996). Потребна су даља истраживања како би се схватила природа динамике гдје се у распону једне имагеме представе могу

кретати између таквих супротних модалитета и вриједносних одређења (од пјесника до технократа).

10. Подручје аутопредстава још је један изузетно битан аспект. На дневном реду су се нашли не само модели којима се дефинише другост већ и они којима се чува јаство помоћу историјског сјећања и културног памћења (Assman и Hölscher 1988; Ricoeur 1990). Вриједи даље истраживати у којој су мјери представе народа о себи одређене дијахронички, не кроз динамику опозиције јаство-другост при истицању властите културе спрам других, већ у идентитетском процесу очувања осјећаја јаства кроз вријеме. У том смислу, подједнако су вриједни пажње постојаност (оно што Балденшпергер назива *durée*) књижевног канона као извора историјског памћења, и књижевно одређење веза између прошлости и садашњости (уп. Assman 1999).

11. Проучавање националних представа је само по себи компаратистички подухват, јер се превентивно бави међунационалним односима а не националним идентитетима. Исто тако, обрасци националне карактеризације ће бити највидљивији ако се проучавају наднационално, као вишенационалне појаве. Одређене имагинарне моралистичко-карактеролошке опозиције национално су неспецифичне и налазимо их у бројним случајевима: сјеверњачко и разумско насупрот јужњачком и чулном, периферно и безвремено насупрот централном и модерном, или западно индивидуалистичко и активно насупрот оријенталном колективистичком и пасивном. То показује да су националне карактеризације често конкретни случајеви и комбинације генеричких моралних супротности, а да се начин на који мислимо о „националним карактерима“ своди на етничко-политичку подјелу улога према обрасцима на простору имагинарног антрополошког пејза-

жа. Управо кроз овај компаратистички аспект имагологија представља изазов и има потенцијала за даља истраживања.

Ове методе и аспекти и даље чине књижевну имагологију специфичном и омогућиће јој да помоћу својих открића и закључака обогати шире поље хуманистичких наука и њихово занимање за идентитет као конструкт. С друге стране, она нам такође може помоћи у класификацији клишеа и формула у књижевним текстовима, који се обично занемарују као пуки *repoussoir* креативне и иновацијске посебности текстова а који су кључни за наше схватање њихових поетских, реторичких и прагматичких основа (Amossy и Rosen 1982; Amossy и Herschberg Pierrot 1997).

Као закључак, имагологија такође може помоћи у смислу конкретнијег бављења вишенационалном разноликошћу саме књижености. Током XIX и раног XX вијека филологија је наступала с неупитног становишта да су језик и националност, схваћени као једно, органска таксономска јединица проучавања књижевности. Данас је ово наивно виђење радикално оптерећено схватањем да је „националност“ у знатној мјери субјективно становиште а не објективно стање. Сем тога, лингвистичке подјеле и државне границе ријетко се подударају на начин на који то наводно јасно и оштро указује наша номенклатура („француско“, „енглеско“, „њемачко“); књижевном картом Европе и свијета владају културне мањине и *littératures secondes* (Dysernick 1991: 94–99), при чему идентитете и категорије ствара књижевност а не обратно. Постоји објективна чињеница лингвистичке различитости, али границе које књижевност прелази крећући се међу народима у великој су мјери ствар маште и налазе се у главама људи. У том смислу, приликом разграничења између простора домаће и страних култура, као и класификовања и пречишћавања

„страних“ текстова приликом њиховог ширења и пријема у иностранству, ставови и представе као и лингвистичке или просторне раздаљине, у знатном обиму су ствар договора. Суптилнији системски или полисистемски модели културне организације, комуникације и ширења неће преузети улогу или укинути објективно првенство језика и језичких разлика, али би сасвим сигурно дозволили имагологији да се укључи у темељну дискусију о ономе што првенствено чини „националност“ неког књижевног текста.

Литература

1. Amossy, Ruth & Elisheva Rosen (1982), *Les discours du cliché*, Paris.
2. Amossy, Ruth & Anne Herschberg Pierrot (1997), *Stéréotypes et clichés: Langue, discours, société*, Paris.
3. Assmann, Aleida (1999), *Erinnerungsräume: Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*, München.
4. Assmann, Jan (1988), „Kollektives Gedächtnis und kulturelle Identität“, у: *Kultur und Gedächtnis*, ур. J. Assmann & T. Hölscher, Frankfurt/M, 9–19.
5. (1986), „Thematologie“, у: *Vergleichende Literaturwissenschaft. Theorie und Praxis*, ур. M. Schmeling, Wiesbaden, 73–97.
6. Beller, Manfred, ур. (1997), *L'immagine dell'altro e l'identità nazionale: metodi di ricerca letteraria* (Fasano), садржи: „Introduzione: L'immagine dell'altro e l'identità nazionale: Metodi di ricerca“, 5–32; „Bibliography of research methods in literary national characteristics“, 147–213.
7. Berding, H., ур. (1996), *Mythos und Nation: Studien zur Entwicklung des kollektiven Bewusstseins in der Neuzeit*, 3, Frankfurt/M.
8. Blaicher, G., ур. (1987), *Erstarrtes Denken: Studien zu Klischee, Stereotyp und Vorurteil in englischsprachiger Literatur*, Tübingen.

9. Boerner, Peter (1975), „National images and their place in literary research: Germany as seen by eighteenth-century French and English reading audiences“, *Monatshefte* 67: 359–370.
10. Brossaud, Jean-François (1968), „Réflexions méthodologiques sur l'imagologie et l'ethno-psychologie littéraires“, *Ethnopsychologie* 23: 366–377.
11. Buchanan, W. & H. Cantril (1953), *How nations see each other*, Urbana, IL.
12. Diller, H. J. и др., ур. (1986), *Images of Germany* (пос. издање *Anglistik & Englischunterricht*, 29/30), Heidelberg.
13. Duijker, H. C. J. & N. H. Frijda (1960), *National character and national stereotypes: A trend report prepared for the International Union of Scientific Psychology*, Amsterdam.
14. Dyserinck, Hugo (1966), „Zum Problem der 'images' und 'mirages' und ihrer Untersuchung im Rahmen der Vergleichenden Literaturwissenschaft“, *arcadia* 1: 107–120.
15. Dyserinck, Hugo (1982), „Komparatistische Imagologie jenseits von 'Werkimmanenz' und 'Werktranszendenz'“, *Synthesis* 9: 27–40.
16. Dyserinck, Hugo (1991), *Komparatistik: Eine Einführung* (треће издање), Bonn.
17. Dyserinck, Hugo (2002), „Von Ethnopsychologie zu Ethnoimagologie: Über Entwicklung und mögliche Endbestimmung eines Schwerpunkts des ehemaligen Aachener Komparatistikprogramms“, *Neohelicon* 29: 57–74.
18. Fischer, Manfred S. (1981), *Nationale Images als Gegenstand vergleichender Literaturgeschichte: Untersuchungen zur Entstehung der komparatistischen Imagologie*, Bonn.
19. Gellner, Ernest (1983), *Nations and nationalisms*, Oxford.
20. Giesen, Bernhard, ур. (1991), *Nationale und kulturelle Identität: Studien zur Entwicklung des kollektiven Bewusstseins in der Neuzeit*, Frankfurt/M.
21. Hayman, John G. (1971), „Notions of national characters in the eighteenth century“, *Huntington library quarterly* 35: 1–17.
22. Guyard, Marius-François (1951), *La littérature comparée*, Paris.
23. Hertz, Frederick (1944), *Nationality in history and politics: A psychology and sociology of national sentiment and nationalism*, London.
24. Hobsbawm, E. J. & T. Ranger, ур. (1983), *The invention of tradition*, Cambridge.
25. Hofstede, Geert (1980), *Culture's consequences: international differences in work-related values*, Beverly Hills, CA.
26. Hollander, A. N. J. (1948), „As Others See Us: A preliminary enquiry into group images“, *Synthèse* 6: 214–237.
27. Klineberg, Otto (1951), „The scientific study of national stereotypes“, *International social science bulletin* 3: 505–515.
28. Kristeva, Julia (1988), *Étrangers à nous-mêmes*, Paris.
29. Leerssen, Joep (1991), „Mimesis and stereotype“, *Yearbook of European Studies* 4: 165–176.
30. Leerssen, Joep (1992), „Image and reality – and Belgium“, у: *Europa provincia mundi: Essays in Comparative Literature and European Studies offered to Hugo Dyserinck on the occasion of his sixty-fifth birthday*, ур. J. Leerssen & K.U. Syndram (Amsterdam): 281–292.
31. Leerssen, Joep (1997a), „L'effet de typique“, in *Moeurs et images: Etudes d'imagologie européenne*, ур. A. Montandon (Clermont-Ferrand): 129–134.
32. Leerssen, Joep (1997b), „National stereotypes and literature: Canonicity, characterization, irony“, у: Beller: 49–60.
33. Leerssen, Joep (2000), „The rhetoric of national character: A programmatic survey“, *Poetics Today* 21.2: 267–292.
34. Leerssen, Joep (2006), „The downward pull of cultural essentialism“, у: *Image into identity: Constructing and assigning identity in a culture of modernity*, ур. M. Wintle (Amsterdam): 31–52.

35. Moura, Jean-Marc (1997), „L'image de l'étranger comme miroir de l'identité culturelle: La formation de la notion de 'tiers monde' et les littératures britannique et française de l'après-guerre“, y: Beller: 101–116.
36. Naupert, C., yп. (2004), *Tematologia y comparatismo literario*, Madrid.
37. Pageaux, Daniel-Henri (1981), „Une perspective d'études en littérature comparée: l'imagerie culturelle“, *Synthesis* 8: 169–185.
38. Pageaux, Daniel-Henri (1983), „L'imagerie culturelle: De la littérature comparée à l'anthropologie culturelle“, *Synthesis* 10: 79–88.
39. Pageaux, Daniel-Henri (1988), „Image/imaginaire“, y: *Europa und das nationale Selbstverständnis: Imagologische Probleme in Literatur, Kunst und Kultur des 19. und 20. Jahrhunderts.*, yп. H. Dyserinck & K. U. Syndram (Bonn): 367–380.
40. Pageaux, Daniel-Henri (1989), „De l'imagerie culturelle à l'imaginaire“, y: *Précis de littérature comparée*, yп. P. Brunel & Y. Chevrel, Paris.
41. Peabody, Dean (1985), *National characteristics*, Cambridge.
42. Ricoeur, Paul (1990), *Soi-même comme un autre*, Paris.
43. Said, Edward (1978), *Orientalism*, New York.
44. Sollors, Werner, yп. (1996), *Theories of ethnicity: A classical reader*, New York.
45. Spiering, Menno, yп. (1999), *Nation building and writing literary history*, Amsterdam.
46. Stanzel, Franz K. (1974), „Der literarische Aspekt unserer Vorstellungen vom Charakter fremder Völker“, *Anzeiger der phil. hist. Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften* 111: 63–82.
47. Stanzel, Franz K. (1997), *Europäer. Ein imagologischer Essay*, Heidelberg.
48. Stanzel, Franz K. (1999), „Zur literarischen Imagologie: Eine Einführung“, y: Stanzel и др.: 9–39.
49. Stanzel, F. K. и др., yп. (1999), *Europäischer Völkerspigel: Imagologisch-ethnographische Studien zu den Völkertafeln des frühen 18. Jahrhunderts*, Heidelberg.
50. Stocking, George W. (1987), *Victorian anthropology*, New York.
51. Süßmuth, H., yп. (1993), *Deutschlandbilder in Polen und Russland, in der Tschechoslowakei und in Ungarn*, Baden-Baden.
52. Süßmuth, H., yп. (1996), *Deutschlandbilder in Dänemark und England, in Frankreich und den Niederlanden*, Baden-Baden.
53. Wellek, René (1941), *The rise of English literary history*, Chapel Hill, NC.
54. Wellek, René (1953), „The concept of Comparative Literature“, *Yearbook of comparative and general literature* 2: 1–5.
55. Wellek, René & Austin Warren (1949), *Theory of literature*, New York.
56. Wolf, Eric R. (1982), *Europe and the people without history*, Berkeley, CA.
57. Zacharasiewicz, Waldemar (1977), *Die Klimatheorie in der englischen Literatur und Literaturkritik von der Mitte des 16. bis zum frühen 18. Jahrhundert*, Wien.
58. Zacharasiewicz, Waldemar (1997), „The theory of climate in North American texts in the century after 1776“, y: Beller: 85–100.

С енглеског превела:
Светлана Митућ

nur_bl@yahoo.com